

akart az ország egész területén. Kihasználva az első világháborús zavaros helyzetet, megszervezték a szisztematikus népirtást, megrendezték az örmény deportálást.

1915. április 24-és Konstantinápolyban az összefogdosott 800 legfőbb örmény értelmiségit lefejezték és a levágott fejüket gúlákba rakva közszemlére tették. Ez a nap lett a XX. századi örmény népirtás, az örmény genocídium emléknapja. A genocídium során mintegy másfélmillió ember pusztult el, és százezrek menekültek el külföldre.

A kiállítás résztvevői néma főhajtással emlékeztek meg azokról az ártatlan áldozatokról, akik életüket veszítették ezekben az embertelenségekben.

A kiállítás megnyitóján Kirkósa Péter hegedűjátéka, *Mártonffy Miklós* zongorázása és éneke, valamint *Várady Mária* versmondása tette az estet emlékezetessé a megjelentek számára.

(A cikk szerzője a Budapest XII. kerületi Örmény Kisebbségi Önkormányzat elnöke)

Molnár József

Misztótfalusi Kis Miklós örményeknek tett szolgálatai

7. rész

Az udvaron sétáló fekete reverendás páterek és labdázó örmény diákok felett fehér galambok szállnak Velence felé. A kolostor csendes, hűvös termeiben a több ezer éves örmény kultúra gazdagsága bontakozik ki (jórészt a nyugati diaszpórában élő kereskedők adományai révén) a látogató előtt: 4000 örmény kézirat páratlan gyűjteménye, drágaszép kódexek, kézzel írt liturgikus könyvek, gyönyörűen illusztrált Bibliák. A falakon örmény, holland és olasz festők képei; szobrok, régiségek. A könyvtárteremben (melynek egy része látogatásom óta leégett) szinte minden megtalálható, amit valaha az örmény nyelvről, kultúráról és történelemről akár örmény, akár európai nyelveken írtak: 50.000 kötet, köztük ritka bölcsőnyomtatványok, köztük van *Dyck* és *Misztótfalusi* betűivel Amszterdamban nyomtatott XVII. és XVIII. századi kiadványok.

A több mint háromszáz éves nyomtatott könyvkultúra termékeinek háromnegyed része vallási jellegű, a maradék egynegyed tudományos mű. Filozófiai, asztrológiai, matematikai, történelmi művek, szótárak, orvosi, kereskedelmi kézikönyvek, irodalmi és művészeti kiadványok, verseskötetek, az örmény szépirodalom remekei és a mechitarista rend kiadványai. Csak magában a XVIII. században 365 könyvet nyomattak *Velencében* és *San Lazzaro* szigetén. Egy 1934-es katalógus szerint a kiadott könyvek száma már addig meghaladta az 1600-at. A San Lazzaró-i, bécsi, trieszti és párizsi kolostorok kiadó és nyomdai tevékenységükkel az öskeresztény kódexírók és másolók munkáját folytatva nagy szolgálatot tettek nemcsak az örmény, hanem az egyetemes keresztény kultúrának is. Különös érdemeket szereztek az antik- és öskeresztény kéziratok szoros gyűjtésével és lefordításával. Kutató munkásságuknak köszönhető, hogy csak a legfontosabbat említsem, *Alexandriai Philon*, hellénista zsidó vallásfilozófus és *Caesareai Eusebius* elveszettnek hitt írásainak felfedezése. De nevelői munkásságuk sem hanyagolható el. A legkiválóbb örmény írók közül sokan ma is tanítványaikból kerülnek ki. Nem véletlenül tekintik San Lazzaro, Trieszt és Bécs mechitarista szerzeteseit a modern armenológia megalapítóinak. *Lord Byron* is a szigeten tanult örményül, szobáját ma is megilletődötten mutatják a látogatóknak.

A kétszáz évvel ezelőtt berendezett nyomda ma is működik. A Gutenberg-korszak végén az utolsó ötven évben az ólombetűk helyét itt is a fényszedés és az offszetnyomás váltotta fel. Sajnos, amit kerestem nem találtam. Misztótfalusi örmény matricáit nem láthattam. Pedig *Schütz Ödön* írásából korábban úgy értesültem, hogy *Neumann* szerint 183-ban még megvoltak a matricák (sőt Ch. Enschede értesülése szerint még 1908-ban is ott voltak), "melyeket mind a mai napig megőrizték Velencében, noha rossz állapotban vannak". Hogy látogatásom óta előkerült-e valami belőlük, nem tudhatom. Akkor még azzal biztatott *Fogolyán* páter, hogy az építkezés megkezdésekor mindenkinek a lelkére kötötte, hogy az 1629-es betűket ne dobják el, ha idáig el nem dobták. Azóta *Fogolyán* páter Csíkszeredán teljesít lelkészi szolgálatot. 1985-ben Debrecenben Misztótfalusi amszterdami Bibliájának háromszáz éves ünnepén

tartott előadásából az tűnik ki, hogy még mindig vannak a szigeten régi matricák, sőt patricák is, de szerinte nehéz közülük kiválasztani az "erdélyi mester" betűit, mert Mechitár apát más mesterekkel is csináltatott betűket Velencében. Szétválogatásuk örményül tudó és a nyomdabetűk ismeretében jártas szakember számára nem lenne reménytelen feladat, legfeljebb sok munkát igényelne. De ki tudja, talán sohasem lelünk már rájuk, s Misztótfalusi kezemunkájának emlékét csupán betűivel nyomtatott könyvek fogják őrizni. Nevét Fogolyán Miklós sem a rendház Liber Domusában, sem Mechitar vardapet levelezésében nem találta. A rendházban évszázadokon át csak *Voszgán* vagy *Vananteci* betűknek nevezték az amszterdami betűket, ennyiben akaratlanul is különbséget téve van Dyck és Misztótfalusi munkája között.

Az örmény könyvnyomtatás történetírója, *Zarpanalján* 1895-ben Velencében kiadott könyvében azt írta, hogy Voszgán és a Vananteciek "nagy hírnevet és ragyogást adtak az örmény nyomdaművészetnek... az utánuk Konstantinápolyban, Szmirnában és Oroszországban kiadott könyvek egészen a tizenkilencedik századig, sőt még azután sem tudták utolérni Voszgán és különösen a Vananteciek művészetét"; örmény részről ez a nagy elismerés és dicséret elsősorban a két nagy amszterdami nyomdászuknak szólt, de a két betűmetsző, a holland *Christoffel van Dyck* és a magyar *Misztótfalusi* nélkül a hírnév mellől részben talán elmaradt volna a "ragyogás", melyet remekbe készült betűik adtak Voszgán, Vananteci és tegyük hozzá, Mechitár és utódai nyomdájából kikerült könyveknek.

Konstantinápoly a XVIII. és XIX. században átvette a Földközi-tenger nyugati medencéje kikötőinek szerepét az örmény nyomdászatban. Az oszmán birodalomban kialakult szabadabb politikai légkör és az Örményországtól való kisebb távolság oda vonzotta a könyvnyomtatókat. 1698-ban telepedett le Konstantinápolyban *Grigor Marsvanci* örmény nyomdász, aki betűk metszésével és fametszetek készítésével kezdte meg működését. 1701-ben már négy nyomda is működött a városban. A XVIII. században a legtöbb könyvet Konstantinápolyban nyomtatták, ahol a könyvnyomtatás nem annyira a papok, mint az önálló mesterek vállalkozása lett, akiknek munkásságával új fejezet kezdődött az örmény könyvnyomtatás történetében. De ehhez Misztótfalusi betűinek már nincs közük.

Vége

"Álnokság, hazugság ellen legbiztosabb fegyver az igazság.

Ez a mi fegyverünk. Most már csak ember és anyagi áldozat kell a fegyver mögé."

Wass Albert: Kard és kasza

Dr. Puskás Attila

Az örmény nép szabadság- és hazaszeretete

1. rész

"A hazai örménység korán átlátta, hogy az állam nyelvét: a magyart művelni kell; azért a 'magyar nyelv művelési célra' 1792-ben kétezer darab aranyt adott. Az 1848-1849-iki dicső években pedig, midőn a magyar nemzet élete és függetlensége kétség alá került, az örménység - egytől egyig - azonosította magát a magyar nemzet küzdelmeivel... és hála Istennek - büszkén mondhatom el - hogy mártírokat adott a szent ügynek, de árulót egyet sem. Ekkor olvadt bele a hazai örménység a magyar nemzetbe - örökre és mint ilyen tud is, akar is küzdeni ott, hol arról van szó, hogy a magyar kultúrát hazánk bármely részében meg kell védeni."

E néhány sort *Placsintár Dávid* néhai szamosújvári polgármester tollából idézem, amellyel 1839 szeptember 3-án, a díszkapu alatt, az *Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesületet* (EMKE) köszöntötte. Úgy érzem, két szempontból is találó a mai napon idézni az egykori polgármestert: elsősorban azért, mert beszédéből kitűnik, hogy az örménység és az Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület (aminek tudomásom szerint a jogutódja a mai EMKE) között már több, mint százötven évvel ezelőtt olyan jó és mély kapcsolat volt, hogy az Egyesület Szamosújváron tartotta egyik gyűlését.